

Przemysław Parszutowicz

Esej o człowieku (*Essay on Man*)

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/RF.2014.027>

Zarówno mijająca w 2014 roku sto czterdziesta rocznica urodzin Ernsta Cassirera, jak również przypadająca w roku 2015 siedemdziesiąta rocznica jego śmierci, są jako takie wątpliwymi pretekstami dla artykułu okolicznościowego, choć w przypadku tego myśliciela warto wykorzystać każdy. Gdybyśmy jednak chcieli znaleźć lepszy, to z pewnością za taki uznać można swoistą rewolucję, jaka w ostatnich latach dokonała się, gdy idzie o stan wiedzy na jego temat. Mamy do czynienia ze szczególną sytuacją, ponieważ weryfikacji wymaga szereg informacji bibliograficznych zgromadzonych w rozmaitych encyklopediach czy podręcznikach historii filozofii, które, zwłaszcza siedemdziesiąt lat po śmierci filozofa wydawałyby się stanem wiedzy zakrzepłym i opracowanym. Otrzymujemy bowiem nowe materiały, które nie tylko powiększają i uzupełniają wiedzę dotychczasową odkrywając nowe obszary intelektualnych eksploracji Cassirera, lecz także w pewnej mierze zmieniają ją, ukazując jego nowe oblicze, a niekiedy znacząco zmieniając dotychczasowe poglądy na temat jego dokonań¹. Nie jest to myśliciel tuzinkowy i zmiany, o których mowa, nie dotyczą tylko wiadomości historycznych na temat dawno przebrzmiałej postaci i spetryfikowanej już wiedzy historycznej, lecz wpływają także na obecny stan wiedzy filozoficznej i w jakiś sposób brzemienne są dla współczesnych badań nad zjawiskami i procesami kulturowymi.

Postać Ernsta Cassirera jest nad wyraz interesującą zarówno pod względem filozoficznym, jak i biograficznym. Skomplikowanie biograficzne ilustruje choćby fakt, że mamy do czynienia z urodzonym w dzi-

¹ E. Cassirer, *Nachgelassene Manuskripte und Texte*, hrsg. K. Ch. Köhnke, J. M. Krois, O. Schwemmer, Bd. 1–12, 16–18, Hamburg 1995–2015.

siejszym Wrocławiu niemieckim myślicielem żydowskiego pochodzenia, który zmarł jako obywatel Szwecji w Nowym Jorku. Kwalifikację filozoficzną utrudniają zaś jego wszechstronne zainteresowania, które obejmują bardzo szerokie spektrum zagadnień, m.in.: historię filozofii i idei, teorię poznania, historię i teorię myśli transcendentalnej, filozofię nauki (matematyki, fizyki – w tym filozoficzne analizy teorii względności i mechaniki kwantowej, biologii, historii), metodologię nauk humanistycznych i filozofię kultury, analizy literatury, fenomenologię, psychologię, a nawet metafizykę. Wzajemne przenikanie się obu wątków – biograficznego i filozoficznego – liczba kontaktów pokazujących rangę jego uczestnictwa w środowisku naukowym oraz wpływ, jaki wywarł na filozofię późniejszą, budują przypadek nieczęsto spotykany w historii filozofii i nauki w ogóle². Stąd warto, jak sądzę, wykorzystać naciągany pretekst rocznicowy, by zaprezentować szkic do nowego portretu twórcy *Filozofii form symbolicznych* i wymienić kilka przystanków filozoficznej „odysei³” tego filozofa.

Ernst Cassirer przyszedł na świat 28 lipca 1874 roku w Breslau, czyli dzisiejszym Wrocławiu, w mającej długie i szacowne korzenie żydowskiej rodzinie handlarza nieruchomości, jako jedno z siedmiorga jego dzieci i trzeci z jego synów⁴. Berlińsko-wrocławska rodzina Cassirerów miała w swym gronie nie tylko znakomitych i szanowanych przodków, lecz także brała na przełomie XIX i XX wieku czynny i znaczący udział w kulturalnym i naukowym życiu epoki. Z szacownych wówczas i znanych osobistości należy wymienić choćby Paula Cassirera – historyka i mecenasa sztuki, człowieka, który miał się przyczynić do rozpowszechnienia impresjonizmu w Niemczech; znanego wówczas wydawcę berlińskiego Bruno Cassirera, u którego Ernst wydawał wiele ze swoich książek w tym *Filozofię form symbolicznych* czy też Kurta Goldsteina – jego wrocławskiego kuzyna, który zasłynął jako neurofizjolog związany z berlińską szkołą psychologów postaci i wraz z Adhemarem Gelbem prowadził doniosłe badania nad afazją.

² Najpopularniejszymi źródłami wiedzy na temat biografii Cassirera, które wykorzystywano także przy przygotowywaniu niniejszego tekstu są: książka jego żony – Toni Cassirer (*Mein Leben mit Ernst Cassirer*, Hildesheim 1981), wspomnienie o nim jego bliskiego przyjaciela Dymitra Gawronskiego (*Cassirers Life and Work, w: The Philosophy of Ernst Cassirer*, red. P. A. Schlipp, Illinois 1973). Z ogólnymi spojrzeniami na życie i dzieło Cassirera można zapoznać się także na stronie Międzynarodowego Towarzystwa Cassirerowskiego (www.cassirer-gesellschaft.uni-hamburg.de – dostęp 04.07.2015). Są to: S. G. Lofts, *The "Odyssey" of the Life and Work of Ernst Cassirer*; J. M. Krois, *Zum Lebensbild Ernst Cassirers (1874–1945)*, a także B. Recki, *Ernst Cassirer in Hamburg*.

³ Zob. S. G. Lofts, *The "Odyssey" of the Life and Work of Ernst Cassirer*, op. cit.

⁴ J. Falk, *Cassirer and Cohen: Histories, Relatives and Descendants*, [<http://metastudies.net/pmg>] (dostęp: 22.06.2015)].

Znaczna część rodziny Cassirerów mieszka wówczas w Berlinie i tam też Ernst wybiera się w roku 1892 na studia, rozpoczynając je, za namową ojca, jako student prawa. Po niedługim czasie zmienia jednak kierunek studiów na literaturę niemiecką, a później na filozofię, uczestnicząc także w kursach historii i historii sztuki. Kilkakrotnie zmienia również miejsce studiów, by w roku 1894 wrócić do Berlina, gdzie miał trafić na wykład Geoga Simmla poświęcony filozofii Kanta⁵. To tam, jako dziewiętnastolatek, miał się dowiedzieć o Hermannie Cohenie i neokantyzmie marburskim. Kiedy dwa lata później zachęcony wiedzą przekazaną przez Simmla wyjeżdża do Marburga, by podjąć studia u Cohena, ten miał po pierwszym spotkaniu powiedzieć: „miałem od razu poczucie, że ten młody człowiek niczego ode mnie nie mógł się nauczyć”⁶. Cassirer zaprzyjaźnił się blisko z Cohenem i od niego właśnie przejął metodę filozofowania oraz zainteresowanie myślą Kanta w jej szczególnej – marburskiej – interpretacji.

Bliskość obu uczonych była oparta nie tylko na wspólnych zainteresowaniach filozoficznych i podobnym stylu myślenia, lecz także na wspólnym żydowskim pochodzeniu. Obaj zresztą przecierali naukowe szlaki naukowców pochodzenia żydowskiego w Niemczech doświadczając z tego powodu wielu szykan i nieprzyjemności, ale mając także na tym polu spektakularne sukcesy. Hermann Cohen był pierwszym w Niemczech Żydem z naukowym tytułem profesora, zaś Ernst Cassirer został pierwszym żydowskim rektorem niemieckiego uniwersytetu – co tym bardziej godne podziwu, że funkcję tę pełnił w latach 1929–1930 – zatem w okresie narastania nastrojów antysemitycznych.

To właśnie ci dwaj myśliciele wraz z innym marburskim profesorem Paulem Natorpem, wspierani m.in. przez Görlanda, Gawronsky'ego, młodego Harmanna czy Heimsoetha przeszli do historii jako neokantowska „szkoła marburska”. Rozwijana tam interpretacja filozofii Kanta przeprowadzona została przede wszystkim pod kątem teorii poznania i skupiona była na „fakcie nauki”⁷, rekonstruując warunki jego możliwości. Szkoła marburska, obok tzw. „szkoły badeńskiej” stanowiła jeden z najważniejszych punktów odniesienia filozofii niemieckiej przez przynajmniej trzy dziesięciolecia, będąc przy okazji kuźnią plejady wielkich myślicieli XX wieku. Myślicieli, którzy później poszli własną drogą, jednak pierwsze filozoficzne szlify zdobywali u Cohena i Natorpa. Uczyli się u nich i Cassirer i Hartmann, i Tatarkiewicz i Gadamer, i Pasternak i Ortega y Gasset. Ta właśnie szkoła miała bodaj najważniejszy wpływ

⁵ D. Gawronsky, *Cassirer: His Life and his Work*, op. cit., s. 6.

⁶ Ibidem, s. 7.

⁷ Zob. na ten temat np. P. Parszutowicz, *Filozofia jako krytyka poznania. Wprowadzenie do transcendentalizmu Ernsta Cassirera*, Warszawa 2013.

na ukształtowanie się stylu filozofowania późniejszego twórcy koncepcji form symbolicznych⁸.

W Marburgu Cassirer uzyskuje tytuł doktora filozofii na podstawie pracy dotyczącej teorii poznania Kartezjusza⁹, nie zostaje jednak, mimo starań Cohena, zatrudniony na Uniwersytecie Filipa. Atmosfera niewielkiego miasteczka nie sprzyjała semityzmowi obu myślicieli.

Mimo braku stałej posady akademickiej w pierwszych latach XX wieku bardzo intensywnie pracuje naukowo. Zakłada również rodzinę, biorąc w 1902 roku ślub z Toni Bondy, która po latach napisała bardzo interesujące wspomnienie o „swoim życiu z Ernstem Cassirerem”¹⁰. W tym samym roku pisze dużą rozprawę o filozofii Leibniza¹¹ i rozpoczyna pracę nad ostatecznie czterotomowym dziełem *Das Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der neueren Zeit*¹², na podstawie pierwszego tomu którego uzyskuje w roku 1906 habilitację. Co ciekawe, w komisji przyznającej mu ten stopień naukowy zasiadały postacie z samego szczytu ówczesnej kultury filozoficznej i ich werdykt nie był jednogłośny: Aloys Riehl – sprzeciwiający się nadaniu stopnia, ze względu na idealistyczny radykalizm szkoły marburskiej, z którą jednoznacznie Cassirer był identyfikowany; Carl Stumpf – również przeciwny, bowiem, podobnie jak Riehl, należał do obozu „realistów”; oraz sędziwy już wówczas Wilhelm Dilthey, którego autorytet przeważył szalę na rzecz młodego badacza. „Nie chcę być tym człowiekiem, o którym przyszłe pokolenia będą mówić, że to on odrzucił Cassirera” – miał wówczas powiedzieć jeden z najważniejszych teoretyków „nauk o duchu”¹³.

To przy jego wsparciu Cassirer otrzymuje posadę *Privatdocenta* na Uniwersytecie w Berlinie, którą piastuje 13 lat, i jeszcze w Berlinie, w roku 1917, rozpoczyna prace nad swym *opus magnum*: *Philosophie der symbolischen Formen*. Dwa lata później, po zakończeniu I wojny światowej przenosi się do Hamburga, gdzie zostaje profesorem na wydziale humanistycznym nowopowstałego uniwersytetu i tam pracuje do momentu emigracji¹⁴.

⁸ Ibidem.

⁹ *Descartes Kritik der mathematischen und der naturwissenschaftlichen Erkenntnis* (1899). Tekst dysertacji został później opublikowany jako wprowadzenie do rozprawy o Leibnizu: *Leibniz System in seinen wissenschaftlichen Grundlagen*, hrsg. B. Recki, w: *Ernst Cassirer Werke*, Bd. 1, Hamburg 1998, s. 4–93.

¹⁰ T. Cassirer, *Mein Leben mit Ernst Cassirer*, op. cit.

¹¹ E. Cassirer, *Leibniz' System in seinen wissenschaftlichen Grundlagen*, op. cit.

¹² Ibidem, *Das Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der neueren Zeit*, Bd. 1–4, hrsg. B. Recki, w: *Ernst Cassirer Werke*, Bd. 2–5, Hamburg 1999–2000.

¹³ Zob. D. Gawronsky, *Cassirer: His Life and His Work*, op. cit., s. 17.

¹⁴ Zob. więcej: B. Recki, *Ernst Cassirer in Hamburg*, op. cit.

Ten okres owocuje ogromną liczbą prac historycznych i systematycznych w tym trzema tomami *Filozofii form symbolicznych*, na które olbrzymi wpływ miała podjęta w 1920 roku współpraca z Biblioteką, a później Instytutem Warburga (którą kontynuował także po jej przeniesieniu do Londynu w roku 1929). Współpracę ze skupionymi wokół niej postaciami Cassirer określił jako „archimedesowy punkt swojej pracy naukowej”¹⁵. Sam kształt biblioteki, jej forma, miały zrobić na nim ogromne wrażenie i można ją traktować jako model filozofii form symbolicznych¹⁶. Środowisko skupione wokół biblioteki – jak choćby postaci jej dwóch dyrektorów: Aby Warburga czy Fitzo Saxla, dostarczyło mu istotnych bodźców i inspiracji dla zainteresowania tradycją humanizmu. Z tego środowiska, zwanego niekiedy „szkołą hamburską”, wywodzi się także wielu badaczy, których ukształtował Cassirer. Pośród jego doktorantów tego okresu można znaleźć takie nazwiska jak Erwin Panofsky, Edgar Wind czy Joachim Ritter¹⁷.

W listopadzie 1929 roku Ernst Cassirer zostaje, jak już wspomniano, wybrany pierwszym w dziejach żydowskim rektorem niemieckiego uniwersytetu. Piastuje tę funkcję na uniwersytecie hamburskim do listopada roku kolejnego. W roku 1929 odbywa się także słynna debata w szwajcarskim Davos między Cassirerem a Heideggerem. Debata wciąż przedstawiana jest jako jedno z najważniejszych wydarzeń filozoficznych pierwszej połowy XX wieku – bezpośrednia konfrontacja dwóch całkowicie odmiennych stylów filozofowania, której tłem były także narodowosocjalistyczne sympatie Heideggera i żydowskie pochodzenie Cassirera. W debacie uczestniczyło wielu studentów, wśród nich takie postaci jak Emmanuel Levinas, Eugen Fink, Herbert Marcuse, Leo Strauss, Joachim Ritter czy Friedrich Bollnow. Mimo filozoficznej i, co wówczas niestety nie było bez znaczenia, „rasowej” odmienności, obaj uczeni utrzymywali ze sobą nienagane stosunki aż do roku 1933¹⁸.

¹⁵ Ernst Cassirer an Fritz Saxl (11.09.1936), w: E. Cassirer, *Ausgewählter wissenschaftlicher Briefwechsel*, hrsg. J. M. Krois, w: E. Cassirer, *Nachgelassene Manuskripte und Texte*, Bd. 18, Hamburg 2009, s. 152.

¹⁶ Zob. np: H. Paetzold, *Ernst Cassirer – Von Marburg nach New York. Eine philosophische Biografie*, op. cit., s. 68–85 oraz T. Cassirer, *Mein Leben mit Ernst Cassirer*, op. cit., s. 125, a także J. Habermas, *Wyzwalająca moc symbolicznego formowania. Humanistyczne dziedzictwo Ernsta Cassirera i Biblioteka Warburga*, w: *Od wrażenia zmysłowego do symbolicznego wyrazu*, przeł. K. Krzemieniowa, Warszawa 2004. Zob. też: E. Cassirer, *Symbol, Myth, and Culture. Essays and Lectures of Ernst Cassirer 1935–1945*, ed. and trans. by D. Ph. Verene, New Heaven and London 1979, s. 77.

¹⁷ E. J. Levine, *Dreamland of Humanists. Warburg, Cassirer, Panofsky, and the Hamburg School*, Chicago 2013.

¹⁸ Zob. np. P. Parszutowicz, *O dyskusjach Cassirera z Heideggerem*, „Przegląd Filozoficzny. Nowa Seria” 2007, nr 1 (61), jak również: M. Friedman, *A Parting of the Ways: Carnap, Cassirer, and Heidegger*, Chicago 2000.

W styczniu 1933 roku władzę w Niemczech przejmuje Adolf Hitler. W wyniku tego fatalnego dla całego świata wydarzenia w lipcu tego roku Cassirer zostaje oficjalnie zwolniony z pracy na Uniwersytecie w Hamburgu. Wyjeżdża na krótko do Wiednia, później zaś do Wielkiej Brytanii, gdzie prowadzi wykłady w All Souls College w Oxfordzie. Pozostaje tam dwa lata, po czym przyjmuje stanowisko profesora na Uniwersytecie w Göteborgu w Szwecji i tam spędza kolejne sześć emigracyjnych lat otrzymując w roku 1939 szwedzkie obywatelstwo.

Czas spędzony w Szwecji jest bodaj najbardziej płodnym okresem jego twórczości. Powstaje wiele jego ważnych prac, z czego duża część musiała czekać na publikację aż do dziś. Publikuje tam m.in. filozoficzną analizę teorii kwantów¹⁹, którą uważa za swoją najważniejszą pracę; powstają tam studia poświęcone filozofom szwedzkim²⁰; powstaje też pięć niewielkich, lecz bardzo istotnych studiów zebranych pod tytułem *Zur Logik der Kulturwissenschaften*²¹. Píše tam również czwarty tom wspomnianego *Das Erkenntnisproblem...*, a także obszernie fragmenty przeznaczone do czwartego tomu *Filozofii form symbolicznych* oraz dużą liczbę innych rozpraw i rozprawek wydawanych dopiero dziś jako *Nachgelassene Manuscripte und Texte*.

W roku 1940 wyjeżdża do Nowego Yorku, gdzie wykłada na Uniwersytetach Yale i Columbia. Píše tam i publikuje – w języku angielskim – najpopularniejszą swoją książkę: *An Essay on Man* – przez wiele lat jedyną z jego dorobku dostępną polskojęzycznemu czytelnikowi²². Tam też 13 kwietnia 1945 roku umiera na atak serca po jednym z wykładów na Uniwersytecie Columbia. Pośmiertnie ukazuje się *The Myth of the State* – ostatnia napisana przez niego praca, będąca wnikliwą filozoficzną analizą zjawiska nazizmu w odniesieniu do własnej koncepcji myślenia mitycznego²³. Kilka lat później ukazuje się także przywieziony ze Szwecji przez Toni Cassirer wspomniany już czwarty tom rozprawy

¹⁹ E. Cassirer, *Determinismus und Indeterminismus in der modernen Physik. Historische und systematische Studien zum Kausalproblem*, hrsg. B. Recki, w: *Ernst Cassirer Werke*, Bd. 19, Hamburg 2004.

²⁰ E. Cassirer, Axel Hägerström. *Eine Studie zur schwedischen Philosophie der Gegenwart. Thorilds Stellung in der Geistesgeschichte des achtzehnten Jahrhunderts*, hrsg. B. Recki, w: *Ernst Cassirer Werke*, Bd. 21, Hamburg 2005.

²¹ E. Cassirer, *Zur Logik der Kulturwissenschaften. Fünf Studien*, w: idem, *Aufsätze und kleine Schriften (1941–1946)*, hrsg. B. Recki, w: *Ernst Cassirer Werke*, Bd. 24, Hamburg 2007 (przekład polski: *Logika nauk o kulturze. Pięć studiów*, przeł. P. Parszutowicz, Kęty 2011).

²² E. Cassirer, *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*, przeł. A. Staniewska, Warszawa 1998. Jej polski przekład ukazał się po raz pierwszy dopiero w roku 1971, a zatem dopiero 27 lat po jej powstaniu, zaś na kolejne książki, pomijając kilka drobnych artykułów, trzeba było czekać jeszcze 35 lat, do roku 2006.

²³ E. Cassirer, *The Myth of the State*, hrsg. B. Recki, w: *Ernst Cassirer Werke*, Bd. 25, Hamburg 2007 (przekład polski: *Mit państwa*, przeł. A. Staniewska, Warszawa 2006).

poświęconej teorii poznania, którego pierwsze wydanie jest angielskim przekładem oryginału. Dopiero w roku 1979 dwójka amerykańskich badaczy: Donald Philip Verene i John Michael Krois, sięga do zgromadzonych w bibliotece uniwersytetu Yale manuskryptów Cassirera pochodzących w większości, jak wspomniano, z „okresu szwedzkiego” i publikuje kilka z nich w zbiorze *Symbol, Myth, and Culture. Essays and Lectures of Ernst Cassirer 1935–1945*²⁴, a od roku 1995 publikowane są wszystkie. Są wydawane nie tylko ze względów historyczno-dokumentacyjnych, lecz przede wszystkim ze względu na nowe, nieznanie wcześniej treści, które, jak już wspomniano, zmieniają wiele, gdy idzie o znaczenie filozoficznej pracy ich autora.

W Stanach Zjednoczonych, mimo krótkiego pobytu, zdołał skupić wokół siebie grono współpracowników, na których często miał znaczący wpływ. Wśród nich można wymienić choćby Artura Papa – klasyfikowanego co prawda jako neopozytywistę – który u Cassirera pisał pracę magisterską²⁵. Kolejnym amerykańskim filozofem, na którego Cassirer mocno oddziaływał, była Susanne Langer – autorka książki *Philosophy in New Key*, w której rozwija Cassirerowską koncepcję symbolu²⁶. W Ameryce współpracował także z założonym w roku 1940 czasopiśmie „Journal of the History of Ideas”, w którym publikował swe prace o renesansie, co miało wpływ na uformowanie się profilu tego pisma w pierwszych latach jego istnienia. Nagła śmierć przerwała tę dobrze rozwijającą się współpracę. Rozległą sieć budowanych tam kontaktów naukowych pozwala wyobrazić sobie liczba autorów, którzy zamieścili swe artykuły w poświęconej Cassirerowi książce – przygotowywanej za jego życia, a wydanej już po śmierci – *Philosophy of Ernst Cassirer* w wydanej w serii pod redakcją Paula Schlipa „Biblioteka żyjących filozofów”²⁷.

Już sam przegląd bogatej korespondencji Cassirera pokazuje wszechstronność jego kontaktów. Lista wybitnych nazwisk zawiera między innymi: neokantystów – Hermanna Cohena, Jonasa Cohna, Paula Natorpa, Richarda Höningswalda, Heinricha Rickerta, Hansa Vaihingera, Nicolai’a Hartmanna, Jose Ortegę y Gassetę, Ericha Adickesa; pozytywistów – Moritza Schlicka, Hansa Reichenbacha, Otto Neuratha, Axela Hägerstroma; historyków i filozofów sztuki – Aby Warburga, Fritza Saxla, Erwina Panofsky’ego, Gertrudę Bing, Edgara Winda, Raymonda Klubansky’ego,

²⁴ E. Cassirer, *Symbol, Myth, and Culture...*, op. cit.

²⁵ Jego pierwsza praca poświęcona metodologii fizyki z pewnością została napisana pod wpływem Cassirera, od którego przejął podstawowe jej pojęcie – pojęcie „funkcjonalnego a priori”. Zob. A. Pap, *The a Priori in Physical Theory*, New York 1946.

²⁶ S. Langer, *Philosophy in a New Key. A Study in the Symbolism of Reason, Rite, and Art*, Harvard 1957. Langer jest także tłumaczem na angielski książki Cassirera *Sprache und Mythos (Language and Myth)*, trans. S. Langer, New York and London 1946).

²⁷ *Philosophy of Ernst Cassirer*, op. cit.

Paula Kristellera, Karla Vosslera; psychologów i neurofizjologów – Kurta Goldsteina, Maxa Wertheimera, Ludwiga Binswanger, Williama Sterna, Gordona Allporta, Hugona Münsterberga; fenomenologów – Edmunda Husserla, Arona Gurwitscha; fizyków, matematyków czy chemików – Alberta Einsteina, Wernera Heisenberga, Hermanna Weyla, Émile Meyersona, Maxa Born, Erwina Schrödingera, Nielsa Bohra, Maxa von Laue, Richarda von Misesa; ludzi sztuki – Tomasza Manna, Friedricha Gundolfa, Maxa Liebermana, a także filozofów, pedagogów, językoznawców, socjologów i antropologów takich jak: Susanne Langer, Werner Jaeger, Roman Jakobson, Leo Strauss, Franz Boas, Martin Buber, Rudolf Eucken, Theodor Litt, Paul Hensel, Paul Arthur Schilpp, Ferdinand Tönnies, Georg Misch, Paul Tillich i Albert Schweitzer²⁸. Z wieloma z nich blisko się przyjaźnił, z wieloma blisko współpracował naukowo, z wieloma po prostu konsultował swoje pomysły filozoficzne. Niektórzy studiowali i pisali doktoraty pod jego kierunkiem, jak choćby Eric Weil, Joachim Ritter, Gertrud Bing, Raymond Klibansky i Edgar Wind. Powyższa lista nazwisk daje wyobrażenie o wszechstronności jego zainteresowań i rozmiarze projektu filozoficznego, jakim była koncepcja form symbolicznych. Najważniejsze filozoficzne interakcje, polemiki czy inspiracje w trakcie życia Cassirera były bardzo rozległe i zróżnicowane, podobnie jak cały dorobek tego myśliciela.

Specyfika i radykalność neokantyzmu marburskiego powodowała, że już wczesne pisma Cassirera miały często charakter polemiczny wobec innych odłamów interpretacji kantyzmu i rozumienia metody transcendentalnej. Jego pierwsze artykuły miały na celu głównie dookreślenie tego marburskiego rozumienia filozofii Kanta i wprost zwalczały jego rozumienie psychologizacyjne²⁹. „Flagowe” rozprawy „szkoły marburskiej”, za jakie uchodzą przede wszystkim *Logik der reinen Erkenntnis* Cohena³⁰, *Die logischen Grundlagen der exakten Wissenschaften* Natorpa³¹ czy *Substanzbegriff und Funktionsbegriff* Cassirera³² zawierały badania poświęcone w głównej mierze logicznym podstawom nauk ścisłych, służąc jako programowy wyznacznik odrębności tej szkoły od innych ośrodków neokantowskich. Jednak już we wspomnianej rozprawie z roku

²⁸ Zob. E. Cassirer, *Ausgewählter wissenschaftlicher Briefwechsel*, op. cit.

²⁹ Bezpośrednie polemiki z „psychologistami” można znaleźć m.in. w jego w artykułach: *Der kritische Idealismus und die Philosophie des gesunden Menschenverstandes*; *Zur Frage nach der Methode der Erkenntniskritik*; „*Persönliche*” i „*sachliche*” Polemik, w: E. Cassirer, *Aufsätze und kleine Schriften 1902–1921*, hrsg. B. Recki, w: *Ernst Cassirer Werke*, Hamburg 2001.

³⁰ H. Cohen, *Logik der reinen Erkenntnis*, Berlin 1902.

³¹ P. Natorp, *Die logischen Grundlagen der exakten Wissenschaften*, Leipzig 1910.

³² E. Cassirer, *Substanzbegriff und Funktionsbegriff: Untersuchungen über die Grundfragen der Erkenntniskritik*, Berlin 1910 (przekład polski: *Substancja i funkcja. Badania nad podstawowymi problemami krytyki poznania*, przeł. P. Parszutowicz, Kęty 2008).

1910 poświęconej pojęciom substancji i funkcji można znaleźć tendencję Cassirera ku poszerzaniu dość wąskiego spektrum zainteresowań neokantyzmu marburskiego.

Ważnym sporem tamtych czasów były próby określenia filozoficznej wykładni jednego z najważniejszych dokonań ówczesnej nauki – teorii względności Einsteina³³. Dla Cassirera teoria ta stanowiła zwieńczenie procesu relatywizacji przyrodoznawstwa – przedstawił interpretację owej teorii w duchu neokantyzmu marburskiego niedługo po ogłoszeniu ogólnej teorii względności. Zwieńczenie procesu relatywizacji pojęć fizycznych miało według Cassirera miejsce właśnie tej teorii – to ta koncepcja spełniła jego, wyrażone już w *Substanzbegriff und Funktionsbegriff*, marzenie o ostatecznym uwolnieniu pojęć, o których mowa od metafizycznych obciążeń. Teorię tę traktuje on jako kolejne, konieczne ogniwo długiego łańcucha rozwoju filozofii i fizyki oraz konieczny punkt dojścia całego procesu rozwoju poznania naukowego. Według niego prawa fizyki, wprowadzone przez Galileusza i rozwinięte przez Newtona, zostały tylko potwierdzone i rozszerzone przez szczególną, a później ogólną teorię względności Einsteina, zaś jej największą zasługą była unifikacja tych praw poprzez wykluczenie uprzywilejowanych i absolutnych punktów odniesienia – co miało stanowić asumpt do modernizacji i rozwinienia nauki Kanta o apriorycznych formach poznania.

Zamysłem Cassirera było poszerzenie spektrum badania filozoficznego. O ile neokantyzm zadanie filozofii upatrywał w transcendentalnej rekonstrukcji apriorycznych warunków możliwości konstytucji faktu naukowego, to *Philosophie der symbolischen Formen* miała za cel wyjaśnić bogactwo form świata kultury, włączając w zakres badań formy świadomości symbolicznej pomijane przez szkołę marburską. Cassirer nie ograniczał swej koncepcji do nauki czy spekulacji filozoficznej, lecz starał się zajmować wszystkimi manifestacjami ducha, takimi jak mit, religia czy sztuka. Kluczowe w jego filozofii staje się pojęcie symbolu jako tworu specyficznie ludzkiego, który zapośrednicza obraz rzeczywistości dany w zmysłowym przeżyciu i wyraża go pod postacią intersubiektywnego systemu znaków oraz duchowych obiektywizacji. Główną ideą teorii

³³ W 1920 roku na łamach czasopisma „Die Neue Rundschau” (nr 31, s. 1337–1357) ukazuje się artykuł Cassirera *Philosophische Probleme der Relativitätstheorie*, a rok później książka *Zur Einsteinschen Relativitätstheorie. Erkenntnistheoretische Betrachtungen* (Berlin 1922 – polski przekład: *O teorii względności Einsteina. Studium z teorii poznania*, przeł. P. Parszutowicz, Kęty 2006), w których autor dokonuje interpretacji teorii względności w duchu idealizmu transcendentalnego. Jest to element dyskusji na temat charakteru dokonań Einsteina, w której głosami są także prace autorów o odmiennej orientacji filozoficznej: M. Schlick, *Kritizistische oder empiristische Deutung der neuen Physik?*, „Kant-Studien” 1921, 26, s. 91–111, będąca bezpośrednią odpowiedzią na artykuł Cassirera czy H. Reichenbach, *Relativitätstheorie und Erkenntnis a priori*, Berlin 1920.

form symbolicznych jest propozycja rozumienia duchowej aktywności człowieka oraz jej produktów, czyli *de facto* kultury (w jej dwojakim aspekcie: ideacyjnym oraz materialnym), jako korelatu odpowiednich symbolicznych funkcji świadomości. Cassirer w *Philosophie der symbolischen Formen* ostatecznie zatem zerwał z doktrynalną jednostronnością szkoły marburskiej, która utożsamiała świat poznania człowieka z horyzontem wyobraźni ukształtowanej przez nowożytną naukę, umożliwiając uporządkowany i systematyczny namysł nad różnorodnością zjawisk kulturowych jako zakorzenionych w źródłowo jawiącej się intuicji, a które mogą być badane metodami właściwymi dla nauk o kulturze.

Co ciekawe, i co ujawnia się w pełni dopiero w pismach z *Nachlassu*, najbardziej jaskrawy przykład „ogólnej tendencji myśli”, która jego zdaniem coraz wyraźniej dochodzi do głosu w rozwoju nauki jego czasów, Cassirer widzi w nurcie psychologii postaci (*Gestaltpsychologie*). Tendencja ta, co stanowi jeden z głównych motywów Cassirerowskiej filozofii, ma prowadzić do coraz większego prymatu pojęcia funkcji nad pojęciem substancji oraz idei całości nad ideą pierwotnych składowych – mówiąc współcześnie, prymatu holizmu nad atomizmem³⁴. Ten kierunek w psychologii stanowi dla Cassirera idealny wyraz wspomnianej tendencji przewyższania paradygmatu atomistycznego, szczególnie w polu poznania zmysłowego i teorii postrzegania. Dostarcza mu najważniejszych pojęć jego fenomenologii i wyników badań eksperymentalnych dla jej wsparcia. Wyjaśniając główne założenia swej koncepcji postrzegania Cassirer odwołuje się – co wynika z jej istoty – do psychologii, ale posiłkuje się także analogiami pochodzącymi z innych dziedzin nauki. Szczególnymi przykładami jego idei struktury wiedzy są m.in. elektromagnetyczna teoria pola, teoria względności Einsteina, koncepcja rozwoju form naturalnych Uexküll'a i te, które uważa za wzorce opracowania poszczególnych form symbolicznych – teoria Humboldta dla języka, teoria Webera dla religii, teoria Wölfflina dla sztuki, teoria *Gestalt* dla psychologii itd. Swoją zaczerpniętą z tej ostatniej koncepcję postrzeżeń odnosi także do geometrycznej teorii grup Felixa Kleina, w której znajduje potwierdzenie i uzasadnienie owej tendencji właściwej dla wszystkich dziedzin obiektywizacji ducha³⁵.

Warto wspomnieć jeszcze o tzw. czwartym tomie *Philosophie der symbolischen Formen*. Tom, który ukazał się dopiero w roku 1995 pod tytułem *Zur Metaphysik der symbolischen Formen*, jest zbiorem nieopublikowanych wcześniej tekstów Cassirera przygotowywanych na potrzeby czwartego

³⁴ Na ten temat np. P. Parszutowicz, *Fenomenologia form symbolicznych. Podstawowe pojęcia i inspiracje „późnej” filozofii Ernsta Cassirera*, Warszawa 2013, s. 169–188.

³⁵ Por. choćby: E. Cassirer, *The Concept of Group and the Theory of Perception*, w: ECW24, s. 215.

tomu jego najważniejszego dzieła³⁶. W czwartym tomie zamierzał przedstawić własne, specyficzne rozumienie metafizyki oparte na pojęciu fenomenu bazowego i podjąć próbę ugruntowania całości idei filozofii form symbolicznych³⁷. To zasadniczo zmienia wydźwięk jego filozofii i w jakimś sensie wychodzi naprzeciw zarzutom Heideggera, który upominał się o ugruntowanie koncepcji Cassirera. Tutaj widać ostateczne rozstanie z neokantyzmem marburskim, który mimo swej wewnętrznej spójności narażony był na zarzut „zawieszenia w próżni”.

Najnowsze publikacje ineditów Cassirera pokazują lub rozwijają nawiązania wcześniej niewidoczne lub niedostrzegane – zwłaszcza do fenomenologii. Wprowadzone przez niego uprzednio, lecz rozwinięte w pismach niepublikowanych pojęcie „symbolicznej pregnancji” związane z psychologią postaci, jest jedną z ważniejszych inspiracji fenomenologii Maurice’a Merleau-Ponty’ego. Jego *Fenomenologia percepcji* prześlągnięta jest odniesieniami zarówno do Wertheimera i Koffki, jak i do samego Cassirera³⁸. Heidegger także zdaje się nawiązywać do Cassirera w swym *Byciu i czasie* przy okazji swej koncepcji wykładni i rozumienia³⁹. Na pierwszy rzut oka nasuwa się też zbieżność fenomenologii Cassirerowskiej z fenomenologią Husserla z późnego okresu jego twórczości – okresu *Kryzysu* – zwłaszcza zaś jego koncepcji „*a priori* świata przeżywanego”⁴⁰. Te odniesienia również dają wyobrażenie o randze uczestnictwa myśli Cassirera w ówczesnych dyskusjach filozoficznych⁴¹.

Sama *Filozofia form symbolicznych* Ernsta Cassirera jest jednym z najbardziej wpływowych i ambitnych projektów filozoficznych XX wieku. Oddziałała zarówno na dwudziestowieczną filozofię sztuki i metodologię badań nad sztuką (Erwin Panofsky), filozofię i teorię języka, teorię myślenia mitycznego, metodologię nauk humanistycznych oraz badania historyczno-filozoficzne. Sporo zawdzięcza jej amerykański pragmatyzm i funkcjonalizm (Nelson Goodman, Susan Langer), amerykańska szkoła historii idei, francuska fenomenologia (m.in. Merleau-Ponty) i socjologia (Pierre Bourdieu) oraz poznańska szkoła metodologiczna (Jerzy Kmita). Cassirerowska reinterpretacja Kantowskiego transcendentalizmu, choć jest ideowo zadłużona w marburskiej szkole neokantyzmu, stanowi odrębną i oryginalną metodę badawczą obejmującą niemal

³⁶ E. Cassirer, *Zur Metaphysik der symbolischen Formen*, hrsg. J. M. Krois, w: *Ernst Cassirer. Nachgelassene Manuskripte und Texte*, Bd. 1, Hamburg 1995.

³⁷ Zob. P. Parszutowicz, *Fenomenologia form symbolicznych*, op. cit., s. 225–265.

³⁸ Zob. np.: M. Merleau-Ponty, *Fenomenologia percepcji*, przeł. M. Kowalska i J. Migasiński, Warszawa 2001, s. 71–82.

³⁹ M. Heidegger, *Bycie i czas*, przeł. B. Baran, Warszawa 2007, s. 192.

⁴⁰ Zob. E. Husserl, *Logika formalna i logika transcendentalna. Próba krytyki rozumowania logicznego*, przeł. G. Sowiński, Warszawa 2011, s. 265. J. Rolewski, *Rozum, nauka, świat przeżywany. Studium z późnego Husserla*, Toruń 1999.

⁴¹ Więcej na ten temat: P. Parszutowicz, *Fenomenologia form symbolicznych*, op. cit.

wszystkie dziedziny refleksji filozoficznej i humanistycznej. Oparta na pojęciu funkcji oryginalna koncepcja kultury oddziaływała z całą pewnością na dorobek filozoficzny również takich autorów jak Talcott Parsons, Niklas Luhmann, Clifford Geertz, Umberto Eco i Alexandre Koyre, Michel Foucault, Claude Lévi-Strauss czy Jacques Lacan.

Także polska filozofia i socjologia kultury (Znaniński, Brzozowski, Bauman, poznańska szkoła metodologiczna czy też warszawska szkoła historii idei) okrzepla i dojrzała teoretycznie bazując przede wszystkim na ustaleniach myślicieli zaliczanych do tzw. nurtu antypozytywistycznego w humanistyce. Nurt ten szczególnie silnie oddziaływał z krajów obszaru niemieckojęzycznego, a głównymi jego przedstawicielami byli tacy filozofowie i socjologowie jak Windelband, Rickert, Weber, Simmel, Dilthey czy właśnie Cassirer. Najważniejszą zasługą wyżej wymienionych myślicieli było zwrócenie uwagi na swoistość zjawisk kulturowych, nieredukowalnych i odrębnych od zjawisk badanych przez nauki ścisłe. Cassirerowska „logika nauk o kulturze”, jest jednym z najczęściej dyskutowanych i przywoływanych dokumentów tego ważnego dla budowania metodologicznej samoświadomości humanistyki okresu. Stanowi niezbędną bazę i punkt odniesienia dla współczesnej refleksji ogniskującej się wokół zagadnień ogólnie pojmowanych nauk o kulturze.

Filozofia Cassirera, oprócz jej niewątpliwych walorów historyczno-filozoficznych, ukształtowała nie tylko pewien charakterystyczny dla dwudziestowiecznej myśli filozoficznej czy humanistycznej styl myślenia, lecz odegrała również niebagatelną rolę w kształtowaniu się nowoczesnego rozumienia pojęcia kultury. I mimo, że upłynęło już 140 lat od narodzin filozofa i 70 od jego śmierci, sama myśl jest wciąż żywa i stanowi ważną inspirację także daleko poza obszarem tradycyjnie rozumianej filozofii⁴².

Streszczenie

Esej o człowieku (*Essay on man*)

Słowa kluczowe

Cassirer; filozofia form symbolicznych; Cassirerowski *Nachlass*; szkoła marburska; Biblioteka Warburga

⁴² Zob. choćby takie prace jak: E. Irgens, *Pluralism in Management: Organizational Theory, Management, Education, and Ernst Cassirer*, Routledge 2011; N. Andersch, *Symbolic Form and Mental Illness: Ernst Cassirer's Contribution to a New Concept of Psychopathology*, w: *The Philosophy of Ernst Cassirer*, red. J.T Friedman, S. Luft, De Gruyter 2015.

Artykuł ma za zadanie przybliżenie życia i twórczości Ernsta Cassirera, ważnej filozoficznej postaci pierwszej połowy XX wieku. Twórca teorii form symbolicznych, wybitny historyk filozofii i idei, teoretyk poznania naukowego w jego rozmaitych formach wart jest przypomnienia szczególnie w obliczu niedawnej publikacji jego bardzo obszernej spuścizny rękopiśmienniczej. Osiemnastotomowe wydanie ineditów znacząco zmienia dotychczasowe poglądy na temat dorobku tego myśliciela. Sprawia, że utarte i utrwalone opinie na jego temat zawarte w podręcznikach i encyklopediach filozoficznych, a nawet w zaawansowanych opracowaniach i interpretacjach jego myśli muszą zostać poddane koniecznej i gruntownej korekcie.

Summary

Essay on man

Keywords

Cassirer, philosophy of symbolic forms, Cassirer's *Nachlass*, Marburg school, Warburg Library

The aim of the article is to present the life and academic achievements of Ernst Cassirer, an important philosophical figure in the first half of XXth century. Renowned for his groundbreaking theory of symbolic forms, both an accomplished historian of philosophy and ideas and at the same time an important theoretician of scientific knowledge in its multiple and various forms, is worth reminding to the wider audience, especially now when his numerous manuscripts finally saw the daylight. Eighteen volumes of his previously unpublished material in many ways changes the common opinions on Cassirer's philosophy, usually found in popular handbooks and encyclopedias. Even the advanced studies and interpretations of his work need to be necessarily and thoroughly reconsidered.

Bibliografia

- Andersch N., *Symbolic Form and Mental Illness: Ernst Cassirer's Contribution to a New Concept of Psychopathology*, w: *The Philosophy of Ernst Cassirer*, red. J.T. Friedman, S. Luft, De Gruyter 2015.
- Cassirer E., *Axel Hägerström. Eine Studie zur schwedischen Philosophie der Gegenwart. Thorilds Stellung in der Geistesgeschichte des achtzehnten Jahrhunderts*, hrsg. B. Recki, w: *Ernst Cassirer Werke*, Bd. 21, Hamburg 2005.
- Cassirer E., *Determinismus und Indeterminismus in der modernen Physik. Historische und systematische Studien zum Kausalproblem*, hrsg. B. Recki, w: *Ernst Cassirer Werke*, Bd. 19, Hamburg 2004.
- Cassirer E., *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*, przeł. A. Staniewska, Warszawa 1998.

- Cassirer E., *Leibniz System in seinen wissenschaftlichen Grundlagen*, hrsg. B. Recki, w: *Ernst Cassirer Werke*, Bd. 1, Hamburg 1998.
- Cassirer E., *Nachgelassene Manuskripte und Texte*, hrsg. K. Ch. Köhnke, J. M. Krois, O. Schwemmer, Bd. 1–12, 16–18, Hamburg 1995–2015.
- Cassirer E., *Sprache und Mythos. Ein Beitrag zum Problem der Götternamen*, Berlin 1925.
- Cassirer E., *Substanzbegriff und Funktionsbegriff: Untersuchungen über die Grundfragen der Erkenntniskritik*, Berlin 1910 (przekład polski: *Substancja i funkcja. Badania nad podstawowymi problemami krytyki poznania*, przeł. P. Parszutowicz, Kęty 2008).
- Cassirer E., *Symbol, Myth, and Culture. Essays and Lectures of Ernst Cassirer 1935–1945*, ed. and trans. by D. Ph. Verene, New Heaven and London 1979.
- Cassirer E., *The Concept of Group and the Theory of Perception*, w: ECW24.
- Cassirer E., *The Myth of the State*, hrsg. B. Recki, w: *Ernst Cassirer Werke*, Bd. 25, Hamburg 2007 (przekład polski: *Mit państwa*, przeł. A. Staniewska, Warszawa 2006).
- Cassirer E., *Zur Logik der Kulturwissenschaften. Fünf Studien*, w: idem, *Aufsätze und kleine Schriften (1941–1946)*, hrsg. B. Recki, w: *Ernst Cassirer Werke*, Bd. 24, Hamburg 2007 (przekład polski: *Logika nauk o kulturze. Pięć studiów*, przeł. P. Parszutowicz, Kęty 2011).
- Cassirer E., *Zur Metaphysik der symbolischen Formen*, hrsg. J. M. Krois, w: *Ernst Cassirer. Nachgelassene Manuskripte und Texte*, Bd. 1, Hamburg 1995.
- Cassirer T., *Mein Leben mit Ernst Cassirer*, Hildesheim 1981.
- Cohen H., *Logik der reinen Erkenntnis*, Berlin 1902.
- Falk J., *Cassirer and Cohen: Histories, Relatives and Descendants*, [<http://metastudies.net/pmg> (dostęp: 22.06.2015)].
- Friedman M., *A Parting of the Ways: Carnap, Cassirer, and Heidegger*, Chicago 2000.
- Gawronski D., *Cassirers Life and Work*, w: *The Philosophy of Ernst Cassirer*, red. P.A. Schlipp, Illinois 1973.
- Habermas J., *Wyzwalająca moc symbolicznego formowania. Humanistyczne dziedzictwo Ernsta Cassirera i Biblioteka Warburga*, w: *Od wrażenia zmysłowego do symbolicznego wyrazu*, przeł. K. Krzemieniowa, Warszawa 2004.
- Heidegger M., *Bycie i czas*, przeł. B. Baran, Warszawa 2007.
- Husserl E., *Logika formalna i logika transcendentalna. Próba krytyki rozumu logicznego*, przeł. G. Sowiński, Warszawa 2011.
- Irgens E., *Pluralism in Management: Organizational Theory, Management, Education, and Ernst Cassirer*, Routledge 2011
- Langer S., *Philosophy in a New Key. A Study in the Symbolism of Reason, Rite, and Art*, Harvard 1957.
- Levine E.J., *Dreamland of Humanists. Warburg, Cassirer, Panofsky, and the Hamburg School*, Chicago 2013.
- Merleau-Ponty M., *Fenomenologia percepcji*, przeł. M. Kowalska i J. Migasiński, Warszawa 2001.
- Natorp P. *Die logischen Grundlagen der exakten Wissenschaften*, Leipzig 1910.

- Pap A., *The a Priori in Physical Theory*, New York 1946.
- Parszutowicz P., *Fenomenologia form symbolicznych. Podstawowe pojęcia i inspiracje „późnej” filozofii Ernsta Cassirera*, Warszawa 2013.
- Parszutowicz P., *Filozofia jako krytyka poznania. Wprowadzenie do transcendentalizmu Ernsta Cassirera*, Warszawa 2013.
- Parszutowicz P., *O dyskusjach Cassirera z Heideggerem*, „Przegląd Filozoficzny. Nowa Seria” 2007, nr 1 (61).
- Recki B., *Ernst Cassirer in Hamburg*, w: „Information Philosophie” 2000, 2.
- Reichenbach H., *Relativitätstheorie und Erkenntnis a priori*, Berlin 1920.
- Rolewski J., *Rozum, nauka, świat przeżywany. Studium z późnego Husserla*, Toruń 1999.
- S.G. Lofts, *The “Odyssey” of the Life and Work of Ernst Cassirer*; J.M. Krois, *Zum Lebensbild Ernst Cassirers (1874–1945)*.
- Schlick M., *Kritizistische oder empiristische Deutung der neuen Physik?*, „Kant-Studien” 1921, 26.